

УДК 94(477)-054.57

О. О. Яшан,
Ю. Ю. Ілляшенко

ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ ЩОДО ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ УКРАЇНИ

Висвітлено питання політики нацистського режиму щодо етнічних німців України в роки окупації (1941–1944 рр.). На основі дослідження архівних джерел та історіографічних напрацювань проаналізовано економічні, політичні та соціальні аспекти становища фольксдойче. Значну увагу приділено особливостям економічної політики рейху стосовно німецької етнічної спільноти України.

Ключові слова: Друга світова війна, фольксдойче, окупація, Україна.

Для України двадцяте століття було століттям суспільних катаклізмів – революція, війни, небачені соціальні експерименти, голодомор, депортації, значні етнічні й соціальні зміни тощо. У цій низці катастроф провідне місце посідає Друга світова війна, яка пройшла скрізь долі всього населення України. Враховуючи це, особливої актуальності набувають питання об'єктивного, незаангажованого висвітлення проблематики Другої світової війни. Однією з таких актуальних тем є вивчення трагічної долі етнічних німців, які проживали на території України і стали розмінною монетою двох протиборчих сторін.

Доля етнічних німців, які в роки окупації 1941–1944 рр. залишилися або випадково опинилися на теренах України досліджується в працях таких істориків як А. Айсфельд, І. Іваньков, М. Ковалюк, Н. Герус-Бахтіна, О. Іванов, П. Медведок та інші [1].

Метою даної розвідки є дослідження політики нацистського режиму щодо етнічних німців України.

28 серпня 1941 р. вступив у силу Указ Верховної Ради СРСР про ліквідацію автономної республіки німців Поволжя й депортацію німецького населення вглиб радянської території, який фактично оголошував усіх етнічних німців СРСР «ворогами народу» і штовхав тих, хто залишився на окупованій території, в обійми гітлерівців. Тому значна кількість етнічних німців (фольксдойче), які мешкали на окупованій території України, відверто раділи приходу гітлерівських військ [2, арк. 55 зв.-56]. У звіті командира партизанського з'єднання ім. Ворошилова І. Діброва, яке діяло на Кіровоградщині, говориться про фольксдойче як опору нацистського ладу в окупованих районах [3, арк. 34].

Від органів влади на місцях окупаційна влада вимагала надавати відомості про всіх громадян німецької національності, які проживали на даній території [4, арк. 3]. Із їх числа окупанти формували адміністративний апарат, штат перекладачів, поліцаїв [5, арк. 80].

З метою кращого заохочення фольксдойче до співпраці, окупаційна влада навмисне ставила їх в особливе становище, тим самим провокуючи негативне ставлення до них із боку місцевого населення. Економічна політика рейху стосовно етнічних німців України загалом була протекціоністською, та водночас розрахованою на безумовну співпрацю і покору з боку фольксдойче. Що стосується рівня життя німецької меншини на території України на початку окупації, то він був досить важким, не на багато кращим, ніж в решти місцевого населення. В масі своїй фольксдойче також страждали від воєнного лихоліття, іноді злидні серед німецьких поселенців сягали катастрофічних масштабів [6, с. 88]. Тому окупаційна влада стала терміново поліпшувати становище фольксдойче, застосовуючи расовий підхід до продовольчої політики: все краще було для рейхсдойче та фольксдойче в той час, коли решта населення отримувала мінімальну допомогу. Німецька влада встановила в містах 4 категорії продуктового постачання, відповідно до яких етнічні німці отримували їжу за найвищою категорією. У спеціалізованих німецьких магазинах із класичним написом «тільки для німців» був наявним значний асортимент продуктів: жири, яйця, м'ясо, риба, овочі, фрукти, мед, мармелад, кава в зернах та інші продукти споживання. Щотижнева норма споживання продуктів харчування для німців становила: 2500 г хліба, 3500 г картоплі, 200 г м'яса, 100 г жиру та 500 г – інших продуктів харчування. Овочі та фрукти видавалися відповідно до запасів. Якщо не вистачало картоплі, то видавалося 650 г пшона щотижнево. Жировий пайок складався на половину з коров'ячого масла або свинячого сала, тваринного жиру, залишок – олія [7, арк. 75]. Пізніше відкрилися й спеціальні торгівельні центри для фольксдойче. Органи влади на місцях відповідали за забезпечення фольксдойче паливом. Етнічні німці, які працювали в промисловості, згідно з постановою про приналежність до німецької національності, одержували надбавку до заробітної платні в розмірі 50 % порівняно з іншими робітниками тієї ж кваліфікації і продуктивності праці [8, арк. 53].

Пільги фольксдойче не обмежувалися матеріальними засобами. Для них було запроваджено окрему, порівняно з рештою населення України, систему оподаткування. Більшість податків, що сплачувало українське населення, на фольксдойче не поширювалися. Податкові привілеї етнічних німців було закріплено постановою райхскомісара України від 20 квітня 1942 р. «Про податкові пільги для фольксдойче». Згідно даних документів генерал-комісари уповноважувалися звільняти фольксдойче від сплати податків, а також від інших грошових виплат, чинних на території райхскомісаріату. Так, етнічних німців звільняли від сплати прибуткового податку [7, арк. 63], їм надавалися пільги та привілеї не тільки за співпрацю з окупантами, але й за їх німецьке походження. Їх не відправляли на примусові роботи до Німеччини [9, арк. 1-2]. Наприклад, фінансовий відділ Кіровоградської міської управи надсилає повідомлення начальнику Новогеоргіївської райуправи відносно того, що «гр. Пилипенко Е.М., як місцева німка, звільняється від сплати нарахованого податку з будівель та земельної ренти на 1943 р. в сумі 105 крб.» [9, арк. 2].

В усіх населених пунктах, де мешкали етнічні німці, гітлерівська влада розповсюдила розпорядження рейхскомісара України Е. Коха від 15 жовтня 1942 р. «Про привілейоване становище німецького населення в рейхскомісаріаті «Україна»: «Німецькому населенню ... надаються в користування з рейхскомісаріату «Україна» сільськогосподарські та інші земельні наділи, будинки, заводи та інші засоби існування» [10, арк. 15–16]. Проте окупаційна влада не змогла в повному обсязі надати сім'ям етнічних німців земельні наділи в приватну власність.

Аграрна політика гітлерівців, спрямована на поліпшення становища фольксдойче, здійснювалася за рахунок місцевого українського населення, що потерпало від експропріації за расовою ознакою. Наприклад, при поганому удої корови, що належала родині фольксдойче, можна було безкоштовно обміняти її на тварину в українському дворі. З метою залучення фольксдойче на свій бік «нова влада» наприкінці 1942 р. почала процес колонізації українських земель шляхом насильного виселення місцевих жителів із північної частини Вінницької області. Згідно її планів навколо м. Калинівка Вінницької області треба було виселити до 58 тис. місцевих жителів і заселяти дану територію німцями [11, с. 161.]

Реальним результатом колонізаційної політики нацистського режиму в її економічному сегменті було значне поліпшення матеріального рівня життя німецької етнічної спільноти України. Політика гітлерівського режиму щодо фольксдойче України була частиною глобального плану створення прошарку німецького селянства в Східній Європі шляхом масової колонізації та винищення місцевого населення. Саме аграрне переселення мало стати основою колонізаційного руху на Схід.

Отже, більшість усіх категорій німецького населення України позитивно сприйняли гітлерівську владу – адже саме вона та її національна політика піднесли фольксдойче, що свого часу зазнали переслідувань із боку сталінського режиму, до ролі якщо не національної еліти рейхскомісаріату «Україна», то досить привілейованої етнічної групи. Але не можна цілковито погодитися з твердженнями, що існували в радянській історіографії та суспільній думці, про всіх фольксдойче як гітлерівських посібників. Відомо небагато свідчень про диверсійні акції фольксдойче в тилу радянських військ на території України в 1941–1944 рр. чи про шпигунські зв'язки німецьких розвідувальних служб з українськими німцями. Самі німці визнавали, що далеко не всі фольксдойче готові до співпраці з окупаційними військами, що частина етнічних німців, особливо молодь, співчуває комуністам і бере активну участь у радянському підпіллі [12, арк. 21–24]. По закінченню війни західні дослідники діяльності відомства адмірала Канариса зазначали, що відділ «Абвер II», метою якого було за допомогою «п'ятої колони» впливати у політичному, військовому та економічному плані на кожну майбутню жертву агресії, не зміг отримати повноцінну допомогу від німецької меншості Радянського Союзу. Німецьке насе-

лення України не було одностайним у беззастережній підтримці окупаційної військової адміністрації і місцевого управління. Опинившись у вихорі протиборства потужних військових і ідеологічних сил, фольксдойче були поставлені перед потребою зробити важкий вибір, який в практичному плані виявився для багатьох глухим кутом у їх подальшій долі. Через що вони стали жертвами обставин військового та ідеологічного протистояння найбільших імперій ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Айсфельд А. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки / А. Айсфельд, В. Мартиненко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси: у 2 кн. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 595–644; Іванов О. Ф. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Ф. Іванов, І. О. Іваньков // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 83–95; Коваль М. В. Фольксдойче в Україні (1941 - 1944 рр.) / М. В. Коваль, П. В. Медведок // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 15–28; Герус-Бахтіна Н. А. Німецькі етнічні меншини напередодні та в перший рік Великої Вітчизняної війни / Н. А. Герус-Бахтіна // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 97. – С. 73–76.
2. Черкаський державний обласний архів (далі – ДАЧО) – Ф. Р-534. – Оп. 1 – Спр. 7.
3. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ) – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 262.
4. ДАЧО. – Ф. Р-1842. – Оп. 1. – Спр. 3.
5. ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 155.
6. Іванов О. Ф. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Ф. Іванов, І. О. Іваньков // Український історичний журнал. – 2005. – № 3.
7. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. Р-2476. – Оп. 1. – Спр. 4.
8. Державний архів Київської області – Ф. Р-2031. – Оп. 1. – Спр. 681.
9. Там само. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 18.
10. ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 262.
11. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни : [монографія] / В. О. Шайкан. – Кривий Ріг : Мінерал, 2005. – 451 с.
12. ЦДАВОУ. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 481.

References

1. Aysfel'd A. Etnichni nimtsi Ukrayiny pid chas Druhoyi svitovoyi viyny i v povoyenni roky / A. Aysfel'd, V. Martynenko // Ukrayina v Druhiy svitoviy viyni: pohlyad z XXI st.: Istorychni narisy: u 2 kn. – K.: Naukova dumka, 2011. – Kn. 1. – S. 595–644; Ivanov O. F. Polityka natsyst's'koho rezhymu stosovno etnichnykh nimtsiv Ukrayiny / O. F. Ivanov, I. O. Ivan'kov // Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal. – 2005. – № 5. – S. 83–95; Koval' M. V. Fol'ksdoyche v Ukrayini (1941 – 1944 rr.) / M. V. Koval', P. V. Medvedok // Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal. – 1992. – № 5. – S. 15–28;

- Herus-Bakhtina N. A. Nimets'ki etnichni menshyny naperedodni ta v pershyy rik Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny / N. A. Herus-Bakhtina // Hileya: naukovyy visnyk. – 2015. – Vyp. 97. – S. 73–76.
2. Cherkas'kyi derzhavnyy oblasnyy arkhiv (dali – DACHO) – F. R-534. – Op. 1 – Spr. 7.
 3. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv Vyshchych orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny (dali – TsDAVOU) – F. 4620. – Op. 3. – Spr. 262.
 4. DACHO. – F. R-1842. – Op. 1. – Spr. 3.
 5. TsDAVOU. – F. KMF-8. – Op. 2. – Spr. 155.
 6. Ivanov O. F. Polityka natsyst's'koho rezhymu stosovno etnichnykh nimtsiv Ukrayiny / O. F. Ivanov, I. O. Ivan'kov // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 2005. – № 3.
 7. Derzhavnyy arkhiv Kirovohrads'koyi oblasti. – F. R-2476. – Op. 1. – Spr. 4.
 8. Derzhavnyy arkhiv Kyiv's'koyi oblasti – F. R-2031. – Op. 1. – Spr. 681.
 9. Tam samo. – F. R-2412. – Op. 2. – Spr. 18.
 10. TsDAVOU. – F. 4620. – Op. 3. – Spr. 262.
 11. Shaykan V. O. Kolaboratsionizm na terytoriyi reyskomisariatu «Ukrayina» i viys'kovoyi zony v roky Druhoyi svitovoyi viyny : [monohrafiya] / V. O. Shaykan. – Kryvyy Rih: Mineral, 2005. – 451 s.
 12. TsDAVOU. – F. 3676. – Op. 4. – Spr. 481.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2016 р.

О. О. Яшан, Ю. Ю. Ильяшенко

ПОЛИТИКА НАЦИСТСКОГО РЕЖИМА В ОТНОШЕНИИ ЭТНИЧЕСКИХ НЕМЦЕВ УКРАИНЫ

Освещены вопросы политики нацистского режима в отношении этнических немцев Украины в годы оккупации (1941 – 1944 гг.). На основе исследования архивных источников и историографических разработок проанализированы экономические, политические и социальные аспекты положения фольксдойче. Значительное внимание уделено особенностям экономической политики рейха относительно немецкой этнической общности Украины.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, оккупация Украины, фольксдойче.*

O. Yashan, Y. Ilyashenko

NAZI POLICY TOWARDS ETHNIC GERMANS OF UKRAINE

The questions concerning Nazi policy towards ethnic Germans of Ukraine during the occupation (1941 – 1944) are considered. On the basis of archival sources and historiographical developments economic, political and social aspects of the volksdeutsche situation are analyzed. Special attention is paid to peculiarities of Reich economic policy in relation to German ethnic community in Ukraine.

Keywords: *Second World War, occupation of Ukraine, volksdeutsche.*